

II O DUŠEVNÍM UZPŮSOBENÍ DÍTĚTE

Různé typy temperamentů a jak s nimi jednáme

Když vychovatel není schopen rozpoznat členění a životní podmínky svého svěřence, nikdy mu nemůže věnovat patřičnou péči a nikdy nemůže jeho osobnost bytostně rozvinout. Udělalo se velmi mnoho chyb v jednání s dětmi a vůbec ve výchově hlavně tím, že děti vlastně vůbec neznáme. Musíme je doopravdy znát, máme-li je úspěšně vychovávat. Tvůrčí síly, které původně působí především tvořivě a plasticky, jsou současně zdrojem života a růstu. Dítě je neskonale závislé na způsobu jejich aktivity. Vychovatel proto musí mít jasno o těchto silách, chce-li dosáhnout úspěšných výsledků. Pokusím se tu naznačit na příkladech čtyř dětí s různými tvůrčími silami, které v jejich organismu různorodě působí, jak dávají vytrysknout diferencovanému způsobu života.

Sanguinické dítě

Pětiletému Knudovi se kroutí nazrzlé kudrny na kulatém čele, má modré oči a něžný pršínos. Horní ret přesahuje dolní. Na svůj věk není příliš velký, ale je štíhlý a rovnoměrně urostlý. Hlava je poměrně veliká, údy pohyblivé. Rád chodí po špičkách. Když se mu zachce, umí se pohybovat velmi zdatně. Šikovně skáče, schůdky do zahrady přeletí na jeden skok. Brzy bude skákat z terasy rovnou do zahrady přes deset schodů. Když upadne, uroní pár slz, ale brzy se utiší. Patří k dětem, které se již usmívají, třebaže ještě mají v očích slzy. Na

svého mnohem staršího bratra skočí s válečným pokřikem. Není zbabělý, ale nerozvážený a drzý jako štekající hafan. Obvykle prohrává, je uražený, zlobí se a zaleze do kouta. Ale jeho hněv se velmi brzy rozplyne. Už nemyslí na svou porážku a chce si zase s bratrem hrát. Bratr bude jako jeho kůň a on jako chladnokrevný jezdec - ale brzy se té hry nabaží a vymýšlí zase něco nového, což za chvíli vystřídá opět něčím jiným atd. Rychle mění nápady, i když si hraje sám, ba i v rámci své hry nachází vždy nové variace. Snadno se vzdá původního úmyslu, když vidí a slyší něco nového, a hned má čerstvé nápady. Hlavou a očima pohybuje rychle jako ptáček. Když s ním mluvíte vážně, je nesoustředěný - při nejlepší vůli jej náhle zaujme moucha na zdi. Jeho ptačí dušička vám hned vyklouzne zpod ruky. Maminka mu říká „vrabčák“ a babička zase „ještěrka“ - obojí se na něj hodí. Má jasný a vysoký hlas a je velmi muzikální. Sám začal hrát na flétnu. Už se třese nedočkavostí na školu, od které si slibuje nesčetné radostné změny. Je všeobecně oblíbený, i když dospělí mu dávají někdy hanlivá přízviska, která nebývají vždycky dost moudrá: těkavý, vrtakvý, nesoustředěný, zapomnětlivý, dokonce povrchní a neuvážlivý, nervózní apod. Ve skutečnosti je to *jen* dítě, „dítě jako takové“, všichni je mají rádi, dokonce i ti, kteří je tak hanlivě pojmenují.

A jeho zdraví, spánek, chuť k jídlu? Je celkově zdravý a kromě lehkých dětských nemocí jen občas nachlazený, ale to brzy přejde. Jí s chutí, ale ne mnoho najednou a nemá rád těžká jídla. Také v tom je jako ptáček. Raději „zobe“, než aby se „cpal“. Jeho chtivost může být momentálně velká, ale rychle přejde, když žádané dostane. Sám o sobě se nepřejídá, ale nerozumní dospělí využívají často různých dětských slavností, kde se děti přejídají, až si zkaží žaludek. Nemá rád maso, vejce, moučníky a brambory, dokonce ani čokoládu. Nejvíc mu chutná ovoce a nastrouhaná jablka jedl už jako nemluvně.

Chutná mu také slané, dokonce i kyselé. K svým pátým naro-

zeninám chtěl jako dáreček kyselou okurku. Někdy „ukradne“ slánku a olizuje ji nebo klidně spolkne lžičku citrónové šťávy, když ji má užívat proti bolesti v krku. Rychle usne, ale také se rychle vzbudí. Ráno bývá brzy vzhůru, ale protože mu ještě nedovolí vstávat, potichu si pro sebe brouká a zpívá. Přitom rytmicky pohybuje celým tělem. Je to prostě harmonický človíček a prozatím jen jeho tatínkovi dělá starost, jak to jednou bude ve škole s jeho „těkavostí a vrtkavostí“.

Fyziologická podstata sanguinického temperamentu

Jak působí tvůrčí síly v sanguinickém dítěti? Působí ve všem, co probíhá rytmicky - v dýchání, krevním oběhu, srdečním pulsu, v nádechu a výdechu. Vlivem tohoto rytmu má dítě v sobě cosi vzletného. Jako by mu vzduch byl bližším živlem než země, nad níž se spíše vznáší, než cítí přitahován zemskou přitažlivostí. Rád se houpá na houpačce nebo houpacím koni, leze po vysokých stromech a sedá na nepevné větve. Je nádherný pohled na sanguinické dítě tančící ve větru. Mnohý dospělý by z toho dostal mořskou nemoc, kdyby se chtěl tak otáčet a kmitat. Velké nadšení v něm vzbudí kolotoč létající vzduchem, neboť dýchání a rytmická bytost snadno přijmou kmitání kolotoče. Starý člověk by to už nevydržel, ale malé děti mají zřídkakdy mořskou nemoc.

A jako se střídá nádech a výdech, jak se tento rytmus přenáší do krevního oběhu, tak podobnou pravidelnost vyžaduje způsob života těchto dětí a jejich hra. Klidný každodenní rytmus tu platí jako nej důležitější výchovný princip. Sanguinický temperament je dětem vlastní jako sladkost hroznu zralého vína. Životní rytmus je tu životně nutný. Je jen poněkud rychlejší než u dospělého - vždyť dítě také rychleji dýchá a má rychlejší puls. Nesnadno se na něco dlouze soustředí, vždyť

soustředění se rovná jen nádechu a po něm hned zase rychle následuje výdech, což neznámá nic jiného než odpoutat se od sebe sama a spojit se s okolím. „Těkavost“ není nectnost, ale jen přídomek tohoto temperamentu a věku. Od vychovatelů se proto očekává značná tolerance k vlastnostem, které charakterizují shora uvedená přídavná jména: vrtkavý, nesoustředěný, povrchní, *těkavý*. Sanguinické děti přece mohou mít nevázanou mysl.

Ohrožené sanguinické dítě

Zatímco u Knuda můžeme mít trpělivost s jeho skotačivou přirozeností - vždyť je to jen ohlas jeho srdečního rytmu - a doufat, že se později zklidní, může přílišná živost jeho vrstevníků téhož typu působit vychovateli starosti. Také sanguinický typ někdy překročí hranice. Knud se například směje tak srdečně, až se válí po zemi, ale Zuzana se směje tolik, že vůbec nemůže přestat. Směje se a chichotá se nezadržitelně, jako by přišla o rozum a nakonec začne vřeštět. Jindy zase vyhazuje hračky ze skříňky, ale nehraje si s nimi, leda se chvilku s nějakou zabaví, ale pak hned vyndá jinou. Knud přímo září, když mu tatínek ukazuje zvířata ve starém Brehmovi a živě se zajímá a ptá. Když pln napětí obrátí další stránku, přivítá nové zvíře nadšeným výkřikem. Zuzana se však na obrázky ani nepodívá, jen stále obrací další stránky a její zájem nikdy není tak hluboký, aby se na něco ptala. Když se však přece zeptá, ani nepočká na odpověď. Knud sice nevyniká projevy něžnosti, ale má rodiče rád a váží si jich a cítí pouto k sourozencům. Zuzana však nikde nezakotvila, pluje po hladině života sem a tam a nemá sílu připoutat se ke svému okolí. Je tu obava z možné slabomyslnosti, protože je příliš povrchní, a proto nikdy nedokáže doopravdy soustředit pozornost. Jak tomu zabránit, jak jí pomoci?

Jak vychovávat silně sanguinické děti

Kdyby si například Zuzana náhodou opravdu oblíbila a zamilovala někoho ze svých blízkých - pokud by k tomu mohlo dojít, záleží hlavně na chování dospělého - už tím by se vnesla do jejího života určitá stabilita. Nic není ve výchově podstatnější, než když dítě může milovat svého vychovatele. Sanguinické dítě bude ovšem přelétat od jednoho přítele k druhému, připoutá se hned k jednomu, hned zase k jinému dospělému, ale mělo by být věrné alespoň jednomu z nich a ztratit v tomto ohledu svou sanguiničnost. Zde by měl být výchozí bod pro další výchovu. Nikdy také nebojujeme proti temperamentu jako takovému svým chováním nebo výchovnými zásahy. Nechtějme jej vyrvat i s kořeny, protože na to je příliš srostlý s dítětem. Představuje jeho svazek těla a duše, neboť je sice fyzicky podmíněný, ve svých projevech však duševní povahy.

Nesmíme proto a ani nemůžeme potlačovat organicky podmíněné lehkonohé chování malého sanguinika. Bude opět záležet hlavně na vychovateli, aby silně sanguinické dítě dokázal udržet při jedné hře nejdříve krátce, později denně a stále déle a déle si prohlížet obrázkovou knížku, déle se něčím zabývat. Úspěch bude tím větší, čím větší lásku k vychovateli dítě pocítuje. Přesto bychom mu však neměli brát všechno potěšení ze změny. V životě dítěte se přece vyskytuje tolik situací, které jsou sanguiniku vlastní, v nichž jedná přirozeně oprávněně a nemusí se fixovat. Vychovatel by mu měl k takovým přechodným situacím vždy znovu dávat příležitost, aby se v nich jaksi *spotřeboval* přebytek sanguiničnosti. Když se snažíme sanguinické dítě déle upoutat k nějaké činnosti, je dobře mu na chvíli poskytnout trochu změny, odvést jeho pozornost - i když třeba jen pro jeho představy. Čím více se budou měnit obrazy jeho podněcované fantazie, tím raději

pak zůstane u jednoho předmětu, zvláště pokud si uvědomí, jakou radost tím udělá svému milému a váženému dospělému.

Melancholické dítě

K osmým narozeninám dostala Gundula hračky vhodné pro její věk. Není však k nalezení. Schovala se pod kulatý stůl v obývacím pokoji, jehož ubrus sahá až k zemi. Zalezla až do rohu, kde tiše pobrekává a zamračeně i toužebně se dívá, jak si hrají její kamarádky. Dá si pak konečně říci a hraje si s nimi. Celá šťastná očima přímo žadoní každou z nich o sympatie. Je smutná, když se loučí, a zvláště něžně líbá jednu malou holčičku a říká jí „přítelkyně“. V duchu jí přisuzuje ty nejkrásnější vlastnosti, zvláště ty, které sama postrádá.

Pro své hloubání vyhledává tmavá a odlehlá místa. Najdeme ji pod gaučem, mezi skříní a dveřmi, dokonce i ve skříní. Ráda si vyleze na sýpku a choulí se v koutku na střešním trámu. V zahradě zalézá do křoví nebo pod tmavé spodní větve jedlí. Také však leze po stromech a tiše sedí na větvi, kde je nejhustší listí, aby ji nikdo nemohl najít. Není zbabělá, i když se lidé bojí. Její podnikání má v sobě něco dobrodružného, co pramení sice z bohatých, ale trochu zvláštních představ. Je přemýšlivá a ve svých představách vždy hraje hlavní roli. Jednou je princeznou, jindy ubohým opuštěným sirotkem, brzy zas hrdinkou či obětí nespravedlivého pronásledování. Vztahuje na sebe každé vyprávění. Slyší-li o Popelce, hned sama prožívá její příběh. Hraje hry, které jsou dospělým nesrozumitelné a nemají o nich ani tušení. Její velké lesklé oči se snadno rozpláčou a bez zjevné příčiny bývají tu zamračené, tu zas přehnaně rozesmáté. Někdy si představuje, že její tenké rovné vlásky nad vysokým a bledým čelem se změnilly v zářící zlaté lokýnky. Pak se hrdě narovná a zvedne svou obvykle sklopenou hlavičku i úzká nahrbená ramínka. Bohužel však jen na chvíli.

Tato malá holčička, pokud nehraje žádnou ze svých velkých

rolí, bývá většinou smutná a mrzutá (dospělí říkají „náladová“), jako by nepatřila k tomuto světu. Je citlivá a snadno se urazí. Myslí si, že ji všichni stále pozorují. Je ostýchavá, ale současně se i nenápadně předvádí. Přitom se za sebe upřímně stydí. Na svůj věk si je příliš vědoma své důležitosti a často působí jako malá dospělá. Má přemýšlivé otázky: Proč nemůžeme vidět Pána Boha? Co přijde, až přestane svět? Jak dlouhá je věčnost? Když umře někdo z příbuzných, zanechá ji to chladnou a nechce chápat bolest ostatních: „Vždyť je přece v nebi a z toho bychom se měli radovat...“ Je velmi zbožná s takovým zvláštním nádechem „středověkosti“. Chtivě sice touží získat i podržet si to, co jí patří, ale má v sobě i něco dětsky asketického, když „obětuje“ oblíbené jablíčko nebo cukrátko někomu jinému, hlavně formou pokání za své ostudné prohřešky. Tu dokáže darovat nejmilejší poklady, a pak pro to tiše dlouho a hořce truchlit.

Důkladně promýšlí své „hříchy“ - což není nic jiného než běžné dětské nezpůsoby - a své blouznivě milované tetě svěruje, že by nejraději umřela: „Teď jsem ještě mladá a nemám tolik hříchů, a proto bych určitě přišla do nebe. Až budu starší, spáchám více hříchů a už nepřijdu do nebe...“ Překypuje upřímností k lidem, které miluje, ale jinak je uzavřená jako „ústřice“, jak s povzdechem říká její matka. Neboť Gundula nedůvěřuje své matce a žádná moc na světě ji nedonutí, aby se mamince s něčím svěřila. Tak se to zdá na povrchu. Stalo se však, když byla mladší, že se dívala na spící maminku a hned si představovala, že maminka je mrtvá. Ten dojem ji šokoval, nikdy na to nezapomněla a v tom dojmu spočívá její skutečný vztah k matce. Stejně dobře si však bude pamatovat, jak ji kdysi maminka vyplatila na zadeček. Ortel byl nespravedlivý, protože opravdu nespáchala to, co jí maminka vytýkala. Hluboce prožívala ty trestající fyzické dotyky matčiny ruky a cí-

tila se jimi raněna jako hrdý kastilský žebrák. Trvalo několik let, než se zbavila tohoto pocitu hanby. Vlastně se jej nezbavila nikdy a ve své fantazii zvětšuje tu urážku až k absurdnosti. Vzhledem k svému věku se tím zatěžuje přes únosnou míru. Nejraději by sepsala všechny utrpené urážky do seznamu a ten schovala ve spolehlivém úkrytu. A pak za velmi velmi dlouhý čas jednoho milostivého dne by ten seznam spálila, překypujíc láskou a lítostí.

Občas se jí vysmívají a často ji napomínají: jak to, že si ještě v osmi letech někdy cucá palec, kouše si konečky vlasů, žmolí cípek zástěrky, okusuje si nehty nebo žvýká konec tužky či násadky. Někdy ji najdou schoulenou pod gaučem s palcem v puse, jako by s okolním světem nechtěla mít vůbec nic společného. Tak končí její hry. Hraje si nejraději sama s panenkou a hluboce se soustředí na roli maminky. Ale často jakoby unavená a těmi abstraktními představami zmožená - hledá posilu v samotě pod zmíněným gaučem. Nejšťastnější bývá také schovaná na koberci pod záhyby závěsu, cucá bonbon a pouští si své dětské hrací hodinky. Přitom si čte pohádky nebo naučné příběhy. Má v oblíbě dlouhé a smutné historky, veselé a komické se jí nelíbí. Alespoň si to tak myslí, ale ve skutečnosti je vděčná za každý vtip a humornou poznámku, která ji rozesměje. Nikdo se totiž nesměje tak rád jako Gundula, svobodně, směle, jako by v tom byla její spása. Má na svůj věk přímo neuvěřitelné sebezpozorovací schopnosti. Ale běda, když pozná, že ji někdo *chce* rozesmát. Tu se škrobeně stáhne a dospělý má co dělat, aby ji oklamal. Ona v podstatě není nerada smutná.

Fyziologická podstata melancholického temperamentu

Gundula nemá velkou chuť k jídlu, spíše si vybírá. Má ráda sladkosti a sladká jídla a nedá se popřít, že „mlsá“. Hluboce se za to stydí a poctivě se snaží zbavit se tohoto „hříchu“, ale mamě.

Má vyložený odpor k masitým jídlům, která si ještě po kuchyňské úpravě zachovávají zvířecí tvar, k zajícům, kuřatům, rybám atd. Marně ji nutí, aby si uždělba aspoň kousíček. Ale tam, kde maso ztratilo svůj původní tvar, tam si ho občas ráda a s chutí dopřeje. (Mimochodem a bez sentimentality, my bychom vůbec měli dětem maso dávat v rozsekané formě. Ani pro méně citlivé děti není příjemné pojídat své přátele v původních zvířecích tvarech. Děti přece milují zvířata a vidí v nich přátele.) Také Gundula zvířata vášnivě miluje a svým králíkům, hopkujícím po stáji, poví z celého srdce vše, co by dospělý rozum nepochopil.

Gundula trpí často zácpou. Naštěstí jí ráda zralé a sladké ovoce. Je štíhlá a má špičatý a bledý obličejíček. Přesto máme dojem, že její tělo je příliš těžké a že je nese s námahou. Při chůzi se loudá a krčí se se skloněnou hlavou a pořád ji musí napomínat: „Zvedej trochu nohy, drž se rovně...“ Brzy se unaví a Často ji silně bolí hlava. Pomocí své živé představivosti často přemůže svou slabost. Obvykle však její vůle nebývá silná. Je slabší v provedení než ve fantazijní představě. Přitažlivé síly země jako by ji stále táhly dolů, také její oči se na procházkách dívají k zemi a zřídka se pozvednou.

Večer špatně usíná. V posteli se jí příjemně dumá a zvlášť dobře se tam vymýšlejí „historky“. Ráno bývá strašně unavená a nechce se jí vstávat. Je uplakaná a má špatnou náladu. Štítí se studené vody a miluje především teplo. Když je nemocná - časté žaludeční potíže - má velké bolesti. Snaží se prodlužovat rekonvalescenci a přímo s rozkoší prožívá, když se dospělí starají, hýčkají ji a věnují jí nejvyšší pozornost a láskyplnou vřelost.

Nemívá zvlášť dobrý zrak a má sklon ke krátkozrakosti. Protože v posteli i jinde v Šeru hodně Čte, bude mít brzo brýle. Má dobře vyvinutý sluch a je velmi muzikální. Učí se na kla-

vír a na housle a ráda zpívá. Přitom taky někdy „vyje“ - její nemilosrdný starší bratr tak označuje nývé a sentimentálně protahované tóny jejího zpěvu. Je to něžné dítě po stránce tělesné i duševní a vyžaduje velkou péči a láskyplné porozumění.

Jak jednáme s melancholickým dítětem

Jako svůj denní chléb vyžaduje melancholické dítě péči a láskyplné porozumění. Ale ne tak, aby si to příliš uvědomovalo. Je to takový malý egoista, který se rád cítí v centru pozornosti. Měl by však přesto cítit dostatečné teplo ve svém okolí, aby jej zábrany nezatvrdily. Potřebuje člověka, ke kterému se může s důvěrou přivínout - není v tom náročný. Přátelské a chápající slovo stačí získat jeho důvěřivé srdce. A k tomu snad jen trochu mírně laskavého humoru o jeho libůstkách i po- divínství, kterým se sám zasměje.

Melancholické dítě je náročné na potravu duševní i duchovní. Rodiče a učitelé by měli vybírat takové pohádky, příběhy a životopisy, při kterých dítě zapomíná na vlastní bolesti a soucítí s žalostným osudem jejich hrdinů. Je pro ně zralé. Také by se neměli ostýchat svěřovat melancholickému dítěti vlastní starosti a trápení z přítomnosti i minulosti, pokud je schopné je pochopit a příliš se jimi nezatíží. Když dítěti vypravujeme, co jsme sami zažili nebo co museli vytrpět lidé, které jsme kdysi znali, tu bezprostředně léčíme a harmonizujeme dětskou melancholii. Je to účinnější, než když je budeme obveselovat nebo násilně vytrhovat z trdomyslnosti.

Melancholické dítě s oblibou poskytuje službičky, když cítí, že tím zmírňuje bolest svých bližních. Je to docela dobrá ošetřovatelka nemocných a je vhodné, když mu tu činnost umožníme - samozřejmě, že přiměřenou dětským schopnostem. Dítě bude zprvu nejisté a rozpačité, protože už ze zvyku se samo pozoruje a také ví, že je pozorováno. Když to překoná, bude

nemocnou maminku nebo sestřičku ošetřovat s tichou hlubokou radostí a něžností.

Melancholické dítě by mělo být v teple - i když to nebudeme přehánět. Nikdy je nebudeme umývat či sprchovat úplně studenou vodou. Večer by mělo jít do postele s příjemnými a harmonickými pocity a ráno se radostně vzbudit. Ostatně jako všem dětem, ani jemu nedáváme těžká jídla. Dobře mu dělá zralé a sladké ovoce, saláty a lehká zelenina. Ale neškodí mu ani bílé maso a rádo je jí. Má mít smíšenou stravu a jídla, která povzbuzují chuť. Přestože miluje sladkosti a potřebuje dobře slazená jídla, rádo také sáhne po slaném preclíku, kyselé okurce a okyselených salátech. Nenápadně se musíme starat o jeho dobré zažívání a pomáhat mu zdravým tělesným pohybem, ani ne tak ve sportu jako spíše v rytmické hudbě. Při eurythmii³ spojuje melancholické dítě svůj duševní život s pohyby svého těla. Právě to mu přináší zázračné odlehčení a uzdravení, jakmile překoná zábrany. Zábrany spočívají v tom, že se musí projevovat před lidmi a samo sebe při tom pozorovat.

Cholerické dítě

Wiltruda zuří. Její podsaditá postavička se třese a pevné pěstičky boxují kluka s bezpříčetnou zlostí. Ona má deset, on asi dvanáct let. Její ježaté vlasy připomínají načechrané peří na hlavě nějakého dravce. Její silně zaoblené čelo s několika hr- bolky vypadá, jako by mělo opravdu útočné růžky. Kluk napřed oplácí rány a kousance, potom však rozpačitě couvá. Kamarádi se posmívají tomu ztracenému boji s malou holčkou. Wiltruda zvedne z prachu silnice svého uplakaného bratříčka, nevinnou příčinu souboje. Ten velký kluk ho povalil... Popadne malého za ruku a táhne pryč. Sama nepláče a jen občas vzlyká, marně se snaží to potlačit a rukávem si utírá protivné slzy. Při chůzi dupe ještě víc než obvykle a energicky našlapuje na

paty. Jako by se chtěla do země zasadit a načerpat z ní sílu proti všemu zlu tohoto světa, kterému padl za oběť její bratříček. Jednu ruku má ještě zařatou, druhá táhne malého chlapce. Už nepláče, ale její malé oči pod silnými očními oblouky stále metají blesky. Stáhla krk mezi ramena, jako by se celá chtěla „opevnit“. Její sourozenci mluví s úctou o „Wiltru- dině býčí šjí“. Všichni jsou mladší, maminka jim umřela při narození čtvrtého dítěte. „Tak teď jsme čtyři děti, ale už žádná maminka.“ Tak ve škole oznámila tragickou událost a klidně se posadila na své místo. Ani nehnula brvou, když paní učitelka vyprávěla legendu o smrti, aby zážitek dětem prohloubila a zpřístupnila. Nedala najevo zármutek, ale večer doma při černé hodině otci vyprávěla tu legendu slovo od slova. Při pohřbu stála vedle něho se zasmušilým výrazem, ale neplakala. Chodí však na hřbitov denně a stará se o hrob. Jako nejstarší vládne teď svým sourozencům a chrání je proti všemu bezpráví - rozhořčeně a bez váhání. Také je ale bez rozpaků tyranizuje tak, že jim vůbec není do smíchu. Utíkají se k ní v nebezpečí, ale rádi by její tvrdou ochranu vyměnili za matčino měkké útočiště.

Wiltruda ví, co chce i jak toho dosáhnout. První den ve škole zaslechla z jiné třídy hlas učitelky a prohlásila: „To je *moje* učitelka...“ Začala se rozhořčeně bránit proti vlastní třídě, proti škole vůbec, doma zuřila, měla horečky a nakonec onemocněla. Na radu lékaře ji přeřadili k té učitelce, jejíž hlas slyšela první školní den a které svěřila „právo na svou výchovu“. Pak byla ve škole klidná a pilná a své učitelce vášnivě oddaná.

Při vyučování však není vždy duchem přítomná. Silnou bradu má vystrčenou dopředu, zírá zasněně před sebe a zabývá se jen sama sebou. Nehodlá se spoluúčastnit na věcech,

které ji vnitřně nepovznášejí. Ráda čte odvážné a chladnokrevné historky. Když je pak někomu vypráví, je bezděčně dramatická. Je to vůbec taková temperamentní herečka, pokud jí role vyhovuje. Když však ve škole hráli divadlo s historickým námětem, odmítla úlohu otrokyně. Úloha to byla nemalá a kamarádky jí záviděly. Ona však: ne, raději mrtvá, než otrokyně... A tak nehrála vůbec.

Wiltruda je ranní ptáče. Jak se rozední, už je vzhůru a něco dělá. V létě se potichu oblékne a pracuje na svém záhonku nebo bloumá po okolí a dumá o svých plánech a nápadech. V zimě si přinese do postýlky knížky, papír a pastelky a pracuje s nimi, dokud musí zůstat v posteli. Tvoří koncentrovaně a těžce. Ve škole poskytuje politováníhodný pohled, jak drtí v prstech násadku a horní kloub ukazováčku je v pravém úhlu s tím dolním. Písmena do papíru přímo vytlačuje, a tak svou šířkou nejsou nepodobná zápalkám. Maluje energickými tahy a bez hlubšího smyslu pro formu. Její malby doslova vyjadřují dynamičnost její bytosti. Dává přednost ohnivé červení. Umí však také používat nejněžnější odstíny, když se jimi může zalíbit oblíbenému člověku. Vše u ní závisí na její vůli a na svůj věk se dokáže až neuvěřitelně ovládat a přemáhat, když pocituje vnitřní nutnost.

Své sourozence ovládá pomocí primitivních, skoro až hrubých morálních pojmů. „Zlo“ se musí bez milosti trestat, dobro pak zdrženlivě pochválit. Sama sebe pokládá za naprosto danou veličinu - vždyť *ona je tu* - plna síly a vůle. Otec to nemá lehké, když se snaží potlačit tento postoj - zvláště když Wiltruda provede nějakou lumpačinu. Uzná, že nejednala správně, neprojeví však zkroušenost a kajícnost. Se zařatými zuby a červenými tvářemi se bude snažit svou chybu co nejúčinněji napravit. Stává se, že si od sourozenců a kamarádek dlouho dá líbit nějakou nespravedlnost a chová se při tom docela mírně a lhostejně. Jednoho krásného dne však Wiltru-

da vybuchne jako sopka, která chrlí oheň a kameny. Při tom je zajímavé, že kdysi jako docela malé dítě slyšela jednoho turistu z Itálie popisovat Vesuv a také že velice ráda maluje a kreslí soptící hory. Protože nemá velké nadání, podobají se neškodným kupkám cukru, z kterých stoupají rumělkové červené vodotrysky. Na velice modré obloze poletují hnědavé a tmavomodré chuchvalce. Je to projev její cholericke bytosti.

Stejně jako nepotřebuje dlouho spát a nikdy nevypadá ospale, nepotřebuje ani mnoho jíst a není vybíravá. Má nejraději ovoce, které si sama „s nebezpečím života“ natrhá. Nemá ráda kašovitá jídla a s chutí se zakousne do skrojku suchého černého chleba. Ořechy louská v zubech, i když se to nesmí. Ne že by přímo odmítala sladkosti, ale není mlsoun, protože její „trestné“ výpravy do cizích zahrad uspokojují její přirozené chutě a současně i touhu po dobrodružství. Wiltruda měla zarděnky, mívá vysokou teplotu a zánětlivé nemoci hlavně v krku. Prodělala už několik dětských nemocí a dokonce i spálu a záškrť.

Přednosti i nebezpečí cholerickeho temperamentu jsou nabíledni. Není to třtina větrem se klátící - její rozhodnost pramení v hlubinách její volní podstaty, která je „sama svá“. Její rozhodnutí však nebývají ještě vždycky plně uvážená. Když byla v peřince, prožívali rodiče s hrůzou dětské záchvaty zuřivosti, kdy křečovitě trhala ručkama a nohama a v obličeji rudla i modrala. S probouzením duševního života a představivosti se to zlepšilo, ale někdy přece ji ještě popadne vztek, že se vůbec neovládá a také její okolí bezmocně přihlíží. Druhý den po „výbuchu“ je klidná, slušná a přístupná vážnému pohovoru s tatínkem. Poctivé dodržuje vše, na čem se spolu dohodnou, tak dlouho, pokud v ní zase „neexploduje“ její temperament. A protože má silnou vůli, mnohdy to vydrží opravdu velmi dlouho.

Jak jednáme s cholereckým temperamentem

Výchova malého cholerika vyžaduje mnoho a mnoho trpělivosti a

hluboké praktické znalosti dětské duše, Vychovatel se musí ovládat na nejvyšší míru. Neboť co je snadnější tváří v tvář projevům dětské zuřivosti, než když se sami přestaneme ovládat a začneme zlobně reagovat. Přesto musíme dokázat postavit hráz lhostejnosti a diváckého klidu proti nejzuřivějším výbuchům, nesmíme se rozzlobit a musíme se chovat naprosto mírně. Je to nesmírně těžké a mnohý vychovatel už ztroskotal na tomto temperamentu, který se dnes poměrně málo vyskytuje. Nevím, zda mám napsat „bohužel“ nebo „bohudík“. Nesmíme ovšem zaměňovat nervovou neovladatelnost a cholerický temperament. Nervozita je u dítěte slabost, kdežto cholerický temperament je projev síly, i když také především neukázněné.

Cholerickému dítěti musíme stále poskytovat příležitost k takovému rozvinutí sil, aby přineslo užitek a nezpůsobilo škodu. Štípat dříví, řezat pilou, zatloukat hřebíky, přinášet kameny atd. - to jsou pro ně zdravá zaměstnání. Nemusíme mít o ně strach. Nikdo také nebude chtít využívat dětskou práci hospodářsky: děti pracují s radostí, bez přinucení a z vlastní vůle. Malý cholerik potřebuje také výběh, kde se může volně pohybovat, válet po zemi a vyřádit se. V uzavřené místnosti je přímo nesnesitelný. Je dobře, když naše návrhy k činnosti jsou trochu přehnané a síly dítěte nestačí. Poznává, že se musí namáhat a v duchu se stydí, že přece jen není takový hrdina a všeumělec, jak si o sobě myslí. Stejně harmonizující smysl má vypravování o hrdinech, kdy si dítě musí přiznat: tak toho bych se přece jen neodvážil, to bych *já* asi nedokázal. Samozřejmě, že tyto závěry přenecháme dítěti - jinak by byly neúčinné. Cholerické dítě chce na všechno přijít samo z vlastního nitra. Už jako malé volalo „já sám...“, když je chtěl ně-

kdo obláci nebo mu pomoci při jídle. A to mu zůstalo. Nerado si dává pomáhat, chce podle svého zvyku jednat samostatně.

Pokud se vychovateli podařilo zachovat klid a rozvahu při záchvatu malého zuřivce, může zvýšit účinek ještě tím, když asi za 24 hodiny, to znamená až se dítě prospí jednu noc, rozebere celý ten případ. V noci se dítě uklidnilo a zastydělo. Vychovatel promluví mírně, ale s plnou vážností, bez škodolibosti a ironie. V době záchvatu by dítě stejně nebylo přístupné domluvám a rozumovým důvodům. Ale za stavu klidu a když bylo chvíli ponecháno samo sobě, bude vděčné za každou morální podporu. Ten malý ubohý despota to má dost zlé už sám se sebou a nepřiměřeně svému věku zápasí, aby udržel na uzdě ohnivě hřebce své duše. Vždy znovu a v nevhodný čas chtějí vyrazit. Rád by pevně třímal v rukou jejich otěže. Ale jeho síla na to ještě nestačí. A tak právem očekává od dospělých energické a inteligentní vedení.

Také cholerické dítě rádo a vřele uctívá své dospělé idoly. Ovládne svou vášnivost právě nejlépe z lásky k nim. Občas sice jeho ohnivá dušička přestřelí i v této oblibě a lásce. Z přirozené cudnosti zdravého děčka se sice bude držet zpátky, ale někdy se to nepovede a projevy lásky dostanou opravdu podivuhodné formy. Nic jiného než vřelá láska kdysi přiměla Wil- trudu, aby ze zálohy zasáhla svou milovanou učitelku sněhovou koulí. Jak jinak jí svou lásku měla vyjádřit? Nosit jí kytice - to se jí neudálo dost vhodné, bylo to dětské a nevkusné. Kdysi jako maličká svou maminku z přemíry lásky kousla. Ke svým spolužačkám projevuje náklonnost nejraději energickým bouchnutím či rýpnutím do zad.

Žádná dětská duše nesnáší *ironii* a tím méně duše cholerická. Ironický výsměch jí hluboce zraňuje a může dohnat k trvalé opozici. Avšak právě cholerická duše je vděčná za ohleduplný jemný humor, protože ráda přijímá vše, co ji láskyplně povzbuzuje a nevnucuje se.

Flegmatické dítě

Hanuš se choulí v lavici a tupě zírá. Přesto však není vnitřně úplně bez programu, i když nevěnuje pozornost učiteli, který právě odhaluje tajemství násobilky. Představuje si svou svačinu, však ráno dobře pozoroval, jak maminka na prst silně namazala chleba máslem a bohatě obložila sýrem a k tomu strčila do jeho brašny velké červené jablko. Ospale pohlédne na učitele - právě něco píše na tabuli a je k němu obrácen zády - a už tlusté Hanušovy prstíčky rozbalují papír se svačinou. Papír zašustěl, Hanuš sebou trhl a s předstíraným zájmem pohlédl na tabuli. Učitel se zase obrátil ke třídě. Hanuš už pochopil, že chleba z papíru potichu nevytáhne, a tak se soustředil na jablíčko. Je v rohu tašky a není zabalené. Zavadí o penál. Učitel to postřehne a všimne si Hanuše, který obvykle uniká jeho pozornosti, protože bývá duchem nepřítomen. Položí mu vzhledem k situaci značně trapnou otázku z malé násobilky, totiž kolik je 7×8 ? Hanuš se pomalu zvedne, obě tlustoučké paže opře o lavici. Nad kulatými červenými tvářemi hledí na učitele dvě nechápavé oči. Hanuš není hloupý a má dobrou paměť. Kdyby tomu věnoval trochu pozornosti, naučil by se malou násobilku jako když bičem mrská. On ji totiž také doopravdy umí dokonce dopředu i zpátky. Nedokáže však odpovědět na nepředvídanou otázku „mimo pořadí“. Upřímně řečeno nedokáže přitom ani pustit z hlavy své představy o chlebu a jablíčku a myslet místo toho na komplikovanou násobilku. A tak neodpoví. Pan učitel má však trpělivost. Vyzve Hanuše, aby odříkal celou násobilku sedmi. Začne pomalu a váhavě, přidává na tempu a v rychlosti přejde i položenou otázku po 8×7 , protože se nedokáže zastavit ve správném okamžiku, nemá k tomu dost duchapřítomnosti. Zmlkne až při 10×7 . Nějaký sanguinik zatím napověděl na celou třídu správnou odpověď. Učitel se káravě ohlíží. Hanuš mlčky do-

sedne na vlastní tukové polštářky a chvíli klidně sedí. Pak jeho ruce sáhnou samovolně po jablíčku, jeho velká kulatá hlava se položí čelem skoro až na lavici a on beze slova hryže. „Hanuši,” křikne učitel. Hanuš pomalu zvedne hlavu a jeho červené tváře ještě více zčervenají. „Nespi,” hubuje učitel. Za chvíli se Hanuš pustí do chleba a než zazvoní na přestávku, je s jídlem hotový skoro až do posledního sousta. Pomalu si do kalhot utře mastné ruce a v kapse vyhledá peníze. Na dvoře prodává o přestávce pekařský učeň chlebičky a tam si koupí „hada” a sladkou tyčinku. Stoupne si stranou do rohu a pozoruje divokou vřavu na školním dvoře, při čemž spořádá „hada”. Někdo do něj strčí, ale on se klidně zvedne. Nezdá se, že by se mu něco stalo nebo že by se zlobil. Lízáním cukrové tyčinky si hodlá zpříjemnit příští vyučovací hodinu.

V rodičovském domě žije Hanuš spokojeně a jeho vlídná kulaťoučká maminka nevidí v jeho flegmatickosti žádnou závadu. Nikdy neměla potíže s jeho výchovou. Jako miminko ležel tiše v kočárku a nepotřeboval nic jiného než dudlík. Hleděl před sebe nebo koukal na své tlusté ručičky, kterými pomalu pohyboval a to byla dlouho jeho jediná oblíbená hračka. Trochu ožil, když přišla doba krmení. Láhev s mlékem dokázala jemně rozzářit jeho kulaté tvářičky a miska s krupicovou kaší dokonce energicky rozhýbat údy. Neboť jídlu a trávení se dítě věnovalo s požitkem a vytrvalostí jako dvěma základním činnostem. To plně odpovídalo víře jeho maminky, které se podle staromódního názoru „tlusté” rovnalo „zdravé”. Její vlastní syn byl koneckonců živoucím potvrzením tohoto názoru. Málokdy stůně. Zdatně spořádá kopce dobrot, které mu podá, aby je proměnil v tukové polštářky. Stráví silně namazané chleby s máslem i mastné polévky s nudlemi, velice sladkou krupicovou kaší, těžká vaječná jídla a husté kakao - vše k radosti vlastní i své maminky. Chodit začal poměrně pozdě, když jej přemístili z kočárku do ohrádky, nejraději klidně ležel na koberci. Pomalu a s námahou začal lézt a stavět se a s

nelibostí se kolébal na svých baňatých nožičkách. Chodit ho učili tak, že mu ukazovali jeho oblíbené jídlo. Není však vybíravý a skoro každé jídlo pokládá za své zamilované či oblíbené.

Nevynikal příliš fantazií, když si začínal hrát. Když mu byly dva roky, dostal jako hračku archu Noemovu. A ještě dnes v osmi letech sedává na zemi, staví zvířata do řady a ve stejném sledu je zase uklízí do archy. Má přímo pedantický smysl pro pořádek. Každá věc musí být na patřičném místě. Když jde večer spát, skládá co nejpečlivěji své šaty a ráno je chce mít zase ve stejném pořádku. Pije jen ze svého starého hrnečku a jí jen vlastní lžičkou. Když přišel do školy, pil z počátku z láhve leže na zádech na podlaze. Jednou došlo málem ke katastrofě. Jeli navštívit příbuzné a měli u nich přenocovat. Hanuš žádal svůj nočníček. Oni mu však nabízeli velmi láskyplně jiný, překrásný, ale „cizí“. S energií hodnou vznešenější věci trval však Hanuš na svém stanovisku a vyvolal tím zoufalý a přímo cholericický zmatek. Podvolil se nezadržitelnému nutkání přírody teprve po dlouhé době. Tam, kde selžou tradice, chová se Hanuš jako choleric, on, který je přímo pravzor flegmatika. Rytmus především. Nemusí se dívat na hodiny, aby poznal, kdy je čas k jídlu, čas jít spát po obědě nebo večer. Nepatří k té většině dětí, které dostanete těžko do postele. Rád si jde lehnout a spí dlouho a pevně.

Hanuš začal pozdě mluvit a dlouho se stačil dorozumívat jen nejjednoduššími zvuky. Mluví pomalu a dělá mezi slovy dlouhé přestávky. Je muzikální. Když jej posadili na polštářek na sluníčko se zkříženýma nohama jako malého tlustého čínského bůžka, vždycky si ospale a rytmicky broukal jednoduchou písničku o malém Honzíčkovi, nebo jen la, la, la - či bzučel jako čmelák. Miluje teplo, také duševní teplo a jeho dobrá maminka jím nešetří. Jen se za to nesmí od něho nic požado-

vat. Nerad se duševně namáhá. Přece se však někdy stulí do mamčin klína a tam tiše sedí. Nikdy však ji sám neobejme a nedá pusu. Jeho polibky jsou chladné a patří tradičně jen „k dobrému ránu” nebo „dobré noci”.

Na Hanuše bylo vždycky spolehnutí. Jeho zvyky jsou stejně pravidelné jako jeho zažívání. Plní přesně na minutu vše, čemu se naučil a co přijal za své. V obvyklý čas nakrmí rybičky a zaleje květiny. Už jako pětiletý obstaral všelijaké pochůzky, k plné mamčině spokojenosti něco nakoupil a také peníze byly v pořádku. Rád poslouchá stále stejnou pohádku, a když mu ji často opakují, naučí se jí nazpaměť se stejnými slovy, posuňky a intonací. Umí hodně básniček a písniček a nezpívá falešně. Rád sedí u klavíru a hraje tón za tónem tak pomalu, jak mluví. Kdyby si dospělí udělali dost času a měli dost trpělivosti to poslouchat, museli by přiznat, že to působí ne právě nepříjemným hudebním dojmem. Dlouho se pečlivě vyhýbal černým klapkám.

Je rád sám a nemá kamarády. Dětem se zdá nudný, jemu zas ostatní děti připadají moc divoké. Jen jedna malá tlustá holčička, také flegmaticka, prosedí vedle něj celé hodiny. Jejich hra a rozhovor připomínají známou konverzaci dvou sedláků, kteří spolu kráčeli lesem. Když šli už hodinu beze slova, jeden povídá: „Dneska je hezky...” A po další hodině druhý odpoví: „A teplo...”

K údivu starostlivých příbuzných a známých - mamince se tyto starosti zdály zbytečné - se ukázalo, že není právě špatným žákem, když v sedmi letech přišel do školy. Cvičil s chutí a bez odporu čárky, písmena a číslice pokud možno stejné na celou stránku. Písmo měl jasné, dobře formované a velmi dětské. Na štěstí byl jeho učitel klidný, rozumný a nepoháněl ho, protože věděl, že Hanuš zvládne všecko, když se mu dá dost času. Byl to učitel, podle jehož názoru se zvláště v prvních třídách musí postupovat jen pomalu a dětem poskytovat mnoho příležitostí ke *cvičení*. A to právě Hanuše bavilo. S tichým nadšením klade

pečlivě jednu stopu štětce vedie druhé. Jeho „malby“ jsou krásné, pečlivé a barevné plochy bez myšlenkového obsahu. Má jemný smysl pro barvy. Chápe a učí se pomalu, ale výborně si pamatuje, co už jednou pochopil, zvláště když to zní rytmicky a dalo by se zahrát na lyru nebo zazpívat v písničce. Není však schopen rychlého uvažování a duchapřítomných odpovědí a lze se proto obávat, že ve vyšších třídách bude jeho školní cesta trnitá. Tam bude více záležet na pohotovosti a intelektuálních logických schopnostech než na spolehlivé paměti a osvojování si poznatků procvičováním. Když pozná, že nestačí udržet krok s ostatními, zhroutí se do sebe a poddá se organickým procesům vlastního těla. Jeho duchovní život už nebude mít tu sílu, aby je ovládl a prodchl - a tak v nejhorším případě - může dojít dokonce i k určité formě debility.

Základy flegmatického temperamentu

Tak jako sanguinik kmitá v rytmu svého dechu, jako melancholik trpí zemskou přitažlivostí a cholerika rozohňuje a tísni jeho žhavá krev - podobně je malý flegmatik jistou měrou přeplněn šťávami, které vyživují a ovlivňují jeho organismus. Je plně podřízen těmto tekutým prvkům. Průběh zažívání mu způsobuje podvědomou libost. Je jako kravička, klidně ležící na louce, pokojně přežvykující a v míru zažívající proces výživy a tvoření mléka. Jsou to všemocné a vznešené procesy, které Člověka tvoří a utvářejí na základě proudění tekutin.

Ten malý flegmatik by byl schopen pochopit velkolepé tvořivé síly kosmu, kdyby si je dokázal uvědomit při blaženém procesu svého zažívání - když skoro ještě v polospánku, ale s chutí spořádá svou snídani. Žádný z temperamentů není podvědomě bližší přírodě než zasněné flegmatické dítě. Vše,

co spočívá na vegetativních funkcích jeho těla, je dobré. Proto je dobrá jeho paměť, dobře si osvojí vše, čemu se dá naučit opakováním a pravidelným procvičováním, jeho schopnosti malířské a hudební nepramení ve vědomé vůli jeho osobnosti, ale jsou jen vnějším projevem a pokračováním jeho fyzických sil.

Jak vychováváme flegmatické dítě

Často se setkáváme s předsudky proti flegmatikům. Rodiče se někdy dokonce cítí uraženi, když jim učitel nebo lékař řeknou, že mají flegmatické dítě. Je to *skutečně* jen předsudek. Jako u každého jiného temperamentu, je také u flegmatika nebezpečná jenom jednostrannost, pokud není vyrovnaná. Například melancholické dítě se rádo dává obdivovat jako zázračné. Ale jeho sklon k těžkomyslnosti, zaujatost a sobectví můžeme považovat za stejně závadné, jako je u flegmatika lhostejnost, ospalost a přejídání. Vyrovnaný flegmatický temperament se naopak může stát základem pro nejlepší vlastnosti. Lidé, kteří překonali jednostrannosti svých typů nebo lidé, u kterých je zmírnila rozumná výchova, bývají mimořádně věrní, spolehliví, vytrvalí, pravdomluvní a pořádkumilovní a bouře života zvládají s trpělivou duševní rovnováhou.

U dětí flegmatického typu jde hlavně o rozumnou tělesnou výchovu, o snížení jejich potěšení z tělesných požitků na správnou míru. Například je nenecháváme bez omezení spát, jak kdy a dlouho chtějí. Některé děti spí příliš dlouho. Bude správné, když flegmatické dítě neposíláme do postele brzy po obědě, nebo je nedáme spát vůbec anebo jen na chvíli. Ráno je vzbudíme a nečekáme, až samo procitne. Nedovolíme mu, aby se po probuzení povalovalo ještě rozespale v teplé posteli. Nepřikrýváme ani neoblékáme je příliš teple. Umytí studenou vodou mu jen prospěje. U melancholického dítěte to neděláme. Malý flegmatik však dobře snáší malé šoky. Ale všeobecné šoky

jako takové *nikdy* nepokládáme za výchovný prostředek. Ráno dítě vzbudíme, umyjeme studenou vodou, ale nenecháme je dlouho sedět u oblíbené snídaně, kdy by se rádo už před školou pěkně napapalo kakaa, kaše, rohlíků a vajíček a ve škole by se pak místo učení věnovalo pohodlnému trávení a žádná duševní činnost by je z tohoto útěšného procesu nedokázala vyrušit. Před školou by mělo jíst málo a jen lehká jídla, ovoce, zeleninu, saláty místo kaší a moučných jídel, určitě hlady neumře. Dále černý chléb místo bílého a buchty, vše dobře osolené, málo sladkostí a hlavně žádné cukroví, které se pomalu cucá. Rozumnou výživou bychom měli stůj co stůj zabránit tloustnutí. Pokud zůstane flegmatické dítě poměrně štíhlé, dokázali jsme velmi mnoho pro jeho duševní i duchovní vývoj.

Malý flegmatik by při hraní neměl být odkázán jen sám na sebe, měli bychom si s ním občas hrát, poněkud rozehřát tempo jeho hry a nápady či podněty z okolního světa také povzbudit jeho duševní život. Když vidíme, že dítě při hraní nebo domácím úkolu jen tak tupě před sebe zírání, vůbec mu neuškodíme, když je nahlas oslovíme nebo je probudíme jiným hlasitým zvukem. Takový malý šok jen povzbudí jeho vědomí. A právě v takových „okamžicích procitnutí“ je malý flegmatik mimořádně schopný něčemu porozumět, něco pochopit. Je všeobecně známé, že těmto „ospalým“ dětem můžeme něco vysvětlovat velmi dlouho a se svátou trpělivostí, dívají se na vás a poslouchají, ale nevidí a neslyší - pokyvují hlavou, ale nic nepochopily, a když se zeptáme, nemají ani tušení, oč jde. Konečně nás přejde tak dlouho pracně udržovaná trpělivost a my zakřičíme nebo bouchneme do stolu. V tu chvíli se oči rozzáří, zazní správná odpověď, najednou dítě ví všechno a všechno bez chyby pochopilo. Jistě mě nepodezříváte z toho, že doporučuji prchlivost jako výchovný princip. Chci jen na-

značit, že flegmatické dítě *musíme* tu a tam probudit a že neuškodí, když takový zásah uděláme někdy přímo *záměrně*. U dětí melancholických, sanguinických a cholericých by to však působilo zlobně. V pedagogice nemůžeme dávat všeobecně platné recepty. Nezbývá nám nic jiného než vyhmátnout jednotlivé případy. Můžeme však individualizovat podle čtyř základních temperamentů, protože děti ještě neřídí vospělá osobitost jejich „jáství“, ale jejich duševní podstata.

Správný vychovatel lhostejného flegmatického dítěte nikdy nedává dotěrně najevo svou náklonnost a lásku - dítě by to pokládalo za pouhou samozřejmost. O to hlubší však musí být jeho vnitřní soucítění s malým flegmatikem při zdánlivém vnějším nezájmu. Zdánlivý nezájem vychovatele bude v dítěti povzbuzovat touhu po překonání vlastní lhostejnosti, zvláště když je vychovatel laskavý. Je nesmírně důležité, aby se dítě naučilo milovat. Láska je nejspolehlivěji donutí k přechodu z fyzičnosti k duševnosti. Silná náklonnost může probudit jeho ducha tak, že dokáže proniknout jeho tukovou vrstvou, upravit jeho trpný stav mysli, dát jí formu a páteř. Když v malém flegmatikovi vyvoláme duševní teplo, projeví se jeho láska velice krásným způsobem. Není to divoké poskakování jako u sanguinika ani nezdravé blouznění melancholika či prchlivá agresivita cholerika. Láska flegmatika je trvalá rovnoměrná věrnost a příchyllost. Chce také napodobovat zájmy oblíbeného vychovatele. Tím mnoho získáme. Dítě se naučí přijímat podněty z venčí, vyprostit se z vlivu vlastních fyziologických procesů a vykročit vstříc vlivům prostředí. Pokud je to ovlivněno příchyllostí k dospělému, probíhá vše zcela přiměřeně k dětskému věku. Ponenáhlu se může okruh rozšířit a vyvolat k činnosti vědomé duševní síly. Místo tuposti a lhostejnosti se vyvíjí věrné pozorování a klidně, ale důkladně zvládnuté zpracování okolního světa. V budoucnosti můžeme dosáhnout těch nejkrásnějších výchovných cílů.

V dětském věku se u flegmatiků často setkáváme s podvědomými uměleckými schopnostmi. Jsou to pouhé pohotovosti organismu, které se později ztratí až v plném probuzení vědomí a tyto organické tvůrčí síly poněkud ustoupí do pozadí. Přes všechna tato úskalí dětem pomůžeme, když se vždy znovu a znovu pokoušíme vnášet do jejich snové tvorby uvědomělý prvek. Nedovolíme jim například opájet se barvami jen v pouhém čmárání nebo zasnít se nad disharmonickými tóny. Naopak, dáváme nepatrné úkoly, které povzbuzují jejich smysly, čímž je nutíme k přemýšlení a uvědomělému postoji. Pokud se nám podaří postupně spojovat jejich umělecké schopnosti s bdělými smysly, tu jsme tyto umělecké schopnosti zachránili pro dospělý věk. Mohou zůstat nevysychajícím pramenem zájmu, neb toto je alfa i omega výchovy a sebevýchovy nejen u flegmatického dítěte, ale i u dospělého: vzbuzovat zájmy, pěstovat zájmy a rozšiřovat zájmy v různých úsecích života. Přebytek flegmatu se může přitlumit při těchto nejrůznějších příležitostech, které jinak v dnešní době může člověk zcela oprávněně pominout.

Prohloubení učení o temperamentech pro učitele

Člověk je bytost nesmírně komplikovaná. V jeho současné existenci se dotýká minulost a budoucnost. Proud minulosti se projevuje ve všem hotovém, co má tvar a pevné uspořádání, co se jeví jako dannost. Proud budoucnosti působí v tom, co se ještě vyvíjí, co se ještě mění a jako klíčící semínko je ukryto před pohledy bližních, někdy i před vlastním pozorováním. Temperament je původně dannost. Je to útvar, který přijal duševní život na podkladě života fyzického. Tělo flegmatika se nám zdá zavalité a nevypracované a ani jeho duše není pevně ztvárněná. Nízké čelo cholera je široké a tvrdé, rozhodná a sebevědomá je i jeho vůle. Čelo melancholika je vysoké a ble-

dé, postava Stihlá a mírně shrbená, chůze plouhavá - vnější projevy jeho těžkomyslnosti. Pohyblivá a pěkně utvářená postava a jakoby okřídlené pohyby souvisejí u sanguinika s veselou a ničím nevázanou osobností. Když rozpoznáme předurčenost duševního směru, kterým se člověk ze své prenatální minulosti spojil s určitým proudem dědičnosti do daných životních forem, v nichž aplikuje své zkušenosti, potom bude mít naše výchova smysl. Výchova spočívá právě na tomto pochopení. Ale život není tak jednoduchý, aby šlo každé dítě zařadit k jednomu ze čtyř základních temperamentů a označit je příslušnou nálepkou. Není to ani smyslem celé nauky o temperamentech. Má za účel vychovatele neustále znovu a znovu podněcovat, aby se zabýval nitrem svěřených dětí a stopoval síly, které je vytvořily, aby pořád obcházel tu dětskou bytost, pozoroval ji z různých úhlů a neúnavně se nořil do osobitých zákonů jeho výchovy. Ráda bych poradila všem, kteří se zabývají výchovou budoucího člověka, aby si večer před usnutím ve své duši představili obraz dítěte: všechny maličkosti, jak chodí, jak se pohybuje, jak zvedá ruce, směje se, pláče atd. A do toho obrazu se pak vnořte - bez hněvu a bez starosti - a pouze jej *nazírejte* tak, jaký je ve skutečnosti, a ne tak, jakým byste jej chtěli mít. Po nějaké době se tento obraz dítěte v duši vychovatele sám vysloví, jaký by chtěl být. Duch dítěte, jeho vyšší já projeví nejdříve tiše a později důrazněji, jak by měl být vzděláván a vychováván. Tak nejlépe vyklíčí to dobré, co v něm spočívá, a ne to, co od něj vyžaduje vychovatel. Výsledky takovýchto niterných vhlédů do duše dítěte mohou být podivuhodné, pokud se provádějí důkladně a stále se opakují. Tato skrytá duševní práce vychovatele se osvědčuje i u těžko vychovatelných dětí. Na dítě působí jako lék, když jeho skutečné bytí vědomě žije a vládne v duši vychovatele.

Podobně léčivé jsou občasné schůzky dvou nebo více lidí, kteří pečují o dítě nebo dětskou skupinu. Na základě těchto hloubkových znalostí o dětech se poradí a dohodnou. *Jedině* tak

může vzniknout kompletní obraz dítěte. Dítě přece může mít jiný vztah k otci či matce, k různým vychovatelům. Co jeden z nich nepostřehne, to odhalí druhý, a čím správnější a barvitější bude postupně tento obraz, tím silněji může *zpětně* působit na dítě. Stará zkušenost ukazuje překvapivý fakt: v některé třídě se vyskytne mimořádně těžko vychovatelné dítě, které zjevně odmítá všechny výchovné pokusy. Jeho učitelé s pomocí učitelů z jiných tříd se sejdou a pokusí se vytvořit pravdivý obraz tohoto dítěte. Když do hloubky zabírající a všestranná debata vytvoří opravdu bytostný obraz dítěte, pak můžeme s jistotou počítat s tím, že se dítě už v nej- bližších dnech polepší. Už jen sám *fakt* takové společné schůze má léčivé účinky. Když pak přidáme ještě výchovné zásahy na základě takového rozboru, mohou být výsledky velmi dobré. Když však podceníme vnitřní spoluúčast a intenzivní spolupráci s dítětem, pak může být výsledek opět ohrožen. Tato vnitřní spoluúčast nesmí být pouhá intelektuální analýza, ale musí mít náladu zbožného zanícení, jako by se utvářelo umělecké dílo.

Podobný pohled do dětské duše vyžaduje i komplikovanost temperamentů. Temperamenty se totiž zřídka vyskytují v čisté formě, jak jsem je shora vylíčila u těch čtyř dětí. Nejčastěji jde o směsici temperamentů. Sanguinik je typicky *dětský* temperament a sanguinismus prosvítá všemi ostatními typy a zabarvuje je. I melancholické dítě si může někdy - i když zřídka - hrát vesele jako malý sanguinik. Je mnoho dětí sanguinicko-cholerických, sanguinicko-flegmatických. Ta druhá skupina je velmi běžná. Zde sanguinik překoná flegmatika, nebo to může být i naopak. Smím-li použít ten výraz, tedy dětská sanguiničnost *odlehčuje* ostatní temperamenty, takže se s nimi dá lépe mluvit, přirozeněji a jednodušeji jednat. A zase naopak, když se melancholie spojí s cholerismem a flegma-

tismem, vzniká téměř nezvládnutelné utrpení pro děti i vychovatele.

Jeden malý Turek jménem Ali se při vyučování projevoval jako melancholicko-flegmatický typ. Zachmuřeně a lhostejně zíral ze své lavice a nic jím nepohnulo ke spolupráci. Učitelka byla zoufalá. Jednou měli třídní výlet a šli lesem. A hle, Ali byl najednou úplně jiným typem... přímo v něm vybuchl utajený cholerik. S divokým křikem skákal s kamarády a sám jako opice lezl na vysoké jedle, houpal se na větvích a vyrážel nelidské zvuky. Nebylo v tom nic blízkého člověčímu souznění s přírodou, jen dědičné souznění vlčího mláděte. V každém případě to však bylo *odlehčení* jakožto způsob nového života, zadušeného až dosud pod pokličkou. A hned bylo *kde* navázat výchovu malého orientálce.

Právě vyložení flegmatici snadno dokáží psychologa oklamat. Oni jen tak *vypadají*, jako by je vyučování nebo naše poučování nic moc vnitřně nezajímalo. Proto se dlouho tváří netečně. Když však nastane situace, na kterou mají vnitřní vazbu, třeba jen některá hra nebo divadelní představení jejich třídy, kde dostanou vhodnou úlohu, jsou hned jiní. Jsou z nich živé a přátelské bytosti s pevnou vůlí k činu. Je pozoruhodné, jak tito zdánliví flegmatici jsou vlastně jen „ospalí cholerici“. Jejich tupá a lhostejná vůle dřepí tak dlouho ve vlastním hnízdě, dokud si nedokáže ujasnit své cíle. Zdá se, že se jí to nikdy nepodaří. Omyl... Dokáže najednou vybuchnout jako po léta nečinný vulkán, pokud ze sebe a sám v sobě objeví hodnověrné cíle. Jsou také melancholické děti, které dlouho mlčky trpí urážky od kamarádů, jsou stále pasivnější a trud- nomyslnější - až jednoho dne strašlivě vzkypí a neočekávaně se projeví jako cholerici.

Naopak zase docela veselý a radostný sanguinik najednou ztuhne, je těžkomyslný a úplně bez zájmu. Příčiny nejsou v něm samém, ale ve vnějších potížích jeho života. Nejčastěji půjde o nejednotnost a zneprátení ve vztahu rodičů. Dětská

bezstarostnost se změjí v zatrpklou trudnomyslnost, ze které může vzniknout i nějaká nemoc. Pokud můžeme takové zdánlivě melancholické dítě vyjmout z nepříznivého rodinného prostředí, opět v něm brzy rozkvetě nejbujnější sanguinik. Je to něco podobného, jako když se podaří fyzicky uzdravit zdánlivě melancholické dítě rekreačním pobytem na venkově.

A tak se nám velmi často stává, že zůstaneme jen u vnějšího pohledu, že na dítěti vidíme jen to, co nám bezprostředně ukazuje... My však musíme proniknout do hloubky jeho bytosti, jeho bytostné podstaty - hluboko do jeho utajeného duševního i fyzického života a také se obeznámit s vnějšími okolnostmi, ve kterých musí žít. Ale ani zde nemám na mysli intelektuální analýzu, nýbrž vlastní duší proniknuté bytostné pochopení dítěte. V těchto hloubkách se člověk už přibližuje božím silám.

Procítání duševního života dítěte

Neviditelný tvůrce lidského těla a jeho orgánů tvoří ještě z měkké dětské substance. Uchopuje životní proudy a dává jim tvar. Jak však vývoj postupuje, začínají působit též procesy zpevňování. Narodit se neznamena jen umřít pro nebe, jak píše Novalis, že každé narození znamená také smrt „tam nahoře“. Nejen to. Je to také začátek pozemského umírání. Smrt není jednorázová událost na konci života, ale proces, který provází člověka celým životem a končí až definitivním únikem duše z těla.

Podobně jako ztvdne hlína, z které tvoří sochař, tak se u dítěte hmota vyčleňuje z proudu života a tuhne. Měkká chrupavkovitá substance ztvdne do tvaru kostí. Když kosti dosáhnou určitého stupně tvrdosti, dítě se napřímí a chodí. Lebeční kosti se uzavřou a také ztvdnou. Kostra umožní

vzpřímené držení a je přitom pozemskou oporou člověka. Objeví se první zoubky - maličká umělecká dílka - sice ne tak pevná a dokonale tvarovaná jako budou ty druhé - nicméně zcela dostatečná pro kousání a žvýkání. Všude působí tvoření a zpevňování.

Jsem hluboce přesvědčena, že v dětské bytosti bychom měli uctívat božského umělce a jeho činnost by měla být v hlubokém souznění se vším, co se odehrává v blízkosti dítěte. Jak postupuje zpevňování kostí, jak se vytváří forma, tvůrčí síly se pomalu stahují z tělesného uspořádání. Dochází k relativnímu závěru v jejich činnosti. Tím ovšem ze světa nemizí, ale jen se začínají podílet na procitajícím duševním životě a mění se. Duševní život se rozvíjí ze života těla. Fyzické tvůrčí síly se pak promítají do dětské hry.

Hra a hračky

V přírodě můžeme často pozorovat, že tvůrčí síly překračují svou působnost ve vlastním organickém prostoru a zasahují ven do okolního světa. Tak třeba včela staví své plástve podle stejných zákonů forem, jaké působí v jejím těle. Šestiboké plošky, z kterých se skládá její oko, se opakují v základní formě pláství. Ptáci staví svá hnízda a bobří své hráze na základě stejných instinktivních sil, které stvořily jejich tělo. Příroda nás vždy znova přinutí stanout v úžasu nad bohatstvím svých forem i nad tím, jak tyto formy utvářející se na živých organismech a všem, co s nimi souvisí, vycházejí z jednoho tvůrčího záměru, který se může projevit v nejsilnějším zvířecím těle stejně jako v jemné struktuře okvětního lístku.

Pozorujme hru malého dítěte. Zpočátku je hra jen projevem síly a pohybu, čímž se navenek uplatňuje *dynamika* tvoření, která je v těle rozhodující. Dítě klátí nožkami a prohlíží si to. Pohybuje ručkama a sleduje očima své pohyby. Pak zatřese chřestítkem a vyhodí je z kočárku. Z radosti nad rozvojem

vlastních sil vyháže z postýlky vše, co tam má, což mu poskytuje mimořádné potěšení. Sotva se naučí chodit, pohybovat rukama a nohama, je připraveno spoluúčastnit se na každé činnosti - sama chůze je už hra. Jak blaženě a sebevědomě si to kráčí přes pokoj klučina, který se sotva naučil vzpřímenému držení a volní pohyblivosti končetin, dokonce když má takový „výběh“, jako jsou zahradní cestičky, několik pokojů za sebou nebo dlouhá chodba. Nejméně se ovšem pro tento druh hry hodí ulice velkoměsta. Jsou šťastné ty děti, kterým nikdo nebrání, aby se s ovládním těla vypořádaly svým vlastním způsobem. Vrozený instinkt jim vždycky napoví, které pohyby jsou nejsprávnější k získání obratnosti a zdravého pocitu síly; pokud jim to ovšem nepokazí tzv. cvičení kojenecké gymnastiky. Každý pohyb pokračuje niterně v organismu a působí na jeho tvůrčí procesy. Přiznejme si, že víme o těchto tvůrčích postupech jen velmi málo, a proto bychom také neměli příliš zasahovat. Takovému přiznání je nabíledni a žádný vychovatel by je neměl obcházet.

Pohyby dětí jsou nekonečně různorodé a je opravdu zajímavé, když je při tom nenápadně pozorujeme. Ve svých pevných botičkách dupají a vytvářejí tak přímo ohlušující rámus. (Jak zdravěji by vyrůstaly, kdyby dospěli vůbec neměli nervy...) A hned zase baletí na špičkách, jako by chtěly uletět. Pak se k smrti unavené vrhají na gauč, na židli nebo do záchranné náruče dospělých. Skáče se snožmo, hopsá, tancuje a leze, plíží se a vždy se při tom pomáhá rukama, pažemi i prsty. Tleská se, paže mávají jako křídla a pomáhají vytvářet rovnováhu při chůzi po čáře nebo běhu přes ležící strom nebo po kládě. Prsty mají zvláštní rytmičká cvičení, která se vždy znovu opakují. K prvním zkouškám obratnosti patří také šplhání. Zde je vhodné, když se rodiče už napřed dohodnou, že svou úzkost a strach o malého odvážlivce přenechají andělu strážnému, aby jej ochránil při jeho prvních pokusech na špl-

hacím laně nebo na *stromé*. Když často pozorujete děti, kterým jste v tomto smyslu dali svobodu, pak *pochopíte*, že anděl strážný není jen legenda, ale starobylá moudrost našich předků, jejichž jasnozřivé oči prohlédly útěšnou pravdu. Budeme je sice varovat před šílenou odvahou, ale nebudeme nasazovat pouta jejich jejich pažím, nohám, tělu, které by se tak rády svižně a hbitě pohybovaly, neboť tím bychom brzdili i jejich duševní vývoj.

Pohyby údů jsou pro malé děti zpočátku dostatečný projev hravosti a radostné síly. Děti se při tom chovají různě podle svého založení a temperamentu. Mám na mysli zdravé děti. Děti slabé, nervózní, málo pohyblivé nebo dokonce tělesně postižené musíme k pohybu přinutit - třeba si s nimi hrát. Hrát si tak, aby se nebály třeba skočit dolů z lavičky, ze schodů nebo z prahu do našeho náručí. Dítě snadno napodobí také bezpočet veršů a říkánek, spojených s pohyby nohou, rukou, paží a prstů.

Při těchto radostných fyzických pohybech hraje fantazie u malých dětí jako vývojová síla ještě zcela nepatrnou úlohu. Jedna velmi statná holčička cholerického temperamentu už jako dvouletá začala nadšeně „kreslit“. Sedávala na zemi, pastelky v jedné nebo současně i v druhé ruce a vši silou čmárala sem a tam na papír před sebou. Vytvářela pohyby spirálovitě letící nahoru nebo jen svisle a vodorovně a na závěr si ještě vypomohla energicky vzletnou čarou. Toto „výtvarné klikyháky stadium“ je u dítěte projevem jeho bytostné dynamičnosti, která ještě opovrhne intelektuálním obsahem a zná jen čistou radost z tvoření. A my bychom se neměli odvážit pronést otázku: „Co to vlastně představuje?“ Možná, že bychom slyšeli odpověď, kterou dostala Marie von Ebner- Eschenbach, když šla s dětmi na procházku do lesa. Děti totiž do omrzení zpívaly vlastní písničku, kterou neustále opakovaly:

Cvrkající mrňavé hezké
jak úhoře prskavé úhoře

mít tady u moře

Jako ptáček letí jako
mráčky leží jako rybky
běží kdo je chytí?

Spisovatelka se ptala: „Co to zpíváte? Co to má znamenat?“ Děti se smály a jeden klučina rozvážně řekl: „A proč by to mělo něco znamenat?“

Představy začínou pronikat do dětské hry postupně. Zpočátku dupají děti z čisté radosti z dupání. Pak dupání začne být rytmičtější, klučina mašuruje „jako voják“ a k rytmickému pohybu se začíná přidávat blažená představa. Ani houpací koník není zpočátku důležitý jako „koník“, ale jako rytmus nahoru-dolů, rytmus zdravého dýchání, který podvědomě působí blažený pocit. Teprve později přistupuje povznášející představa odvážného jezdce. Takový medvídek je nejdříve pouhá věc, s kterou můžeme otáčet, házet a mazlit. Že je to „zvíře“, které můžeme jako „lovec zastřelit“ - takové představy vznikají až později. Kostky své stavebnice staví dítě jen proto, aby je mohlo zase převrhnout, což je důležitější, než postavit dům či věž. Stavění a bourání prožívá se stejným uspokojením, s jakým podvědomě prožívá podobné blažené procesy ve svém zdravém organismu. První hry dítěte jsou svázány s jeho tělem a vnitřně se navzájem ovlivňují s činnostmi organismu - vanoucím dechem, rytmicky obíhající krví, pohybujícími se šťávami, tvořením a vyměšováním látek. Proto také má malé dítě radost z pohyblivých hraček, ale nejde jen o radost - je to zároveň i zdravotně prospěšné. Kdo si někdy s dítětem prohlížel obrázkovou knížku, snad došel ke správnému

názoru, že obracení stránek je pro ně víceméně důležitější než prohlížení obrázků. Proto také jediné správné a zdravé bývaly knihy s pohyblivými obrázky. V nich se obrázky mění tím, že dítě za ně tahá - za provázek nebo papírový proužek, prostě něco pro ty obrázky dělá. Podobné knížky už skoro zmizely, protože jsou výrobně složité, ale starší generace si na ně ještě s potěšením vzpomíná.⁴

Některé děti dříve, jiné později dospějí k tomu stadiu, kdy své pohyby přestanou pociťovat jako pouhé projevy síly. Začnou je prožívat jako cílevědomou činnost v rámci svých fantazijních představ. Bývá to nejčastěji kolem třetího roku věku.

Ve hře dítě napodobuje pohyby dospělých i jejich činnost. Těto napodobování je umělecká činnost plná fantazie. U zdravého a normálního dítěte to není otrocké kopírování, ale svobodná aktivita přiměřená jeho věku. Děti nedávají své hře užitkový smysl; když jejich hra přestane být pouhým projevem síly, pramení její cíle čistě jen z bohatství jejich fantazie. Postupně totiž do sebe pojaly při spolužití s dospělými mnoho představ. Od nich se také napodobováním dítě naučilo mluvit a pomocí slov získalo představy pro své vjemy. Hraje si s představami, třídí je a hodnotí jako absolutní vládce v říši fantazie.

Podobnou sílu mají také sny - navzájem spojují představy, které podle zákonů logiky k sobě nepatří a přímo odporují skutečnostem běžného života. Někdy se stává, že dítě nerozlišuje, co se doopravdy stalo, co si vymyslelo a co se mu zdálo ve snu. A tak bývá dětská hra často živoucí, bdělé snění.

Jedna malá holčička si v předvánočním čase hrála na to, že k ní přišli na návštěvu sv. Josef, Panna Maria, Ježíšek, malí andělé a pastýři. Stoleček pro panenky pokryla pěkně dětským nádobíčkem. Ovšemže před sebou viděla jen ten stoleček a prázdné židličky, ale ani na chvíli nepochybovala o tom, že svatá rodina je tu přítomna, že ona ji obsluhuje, že se s ní potichu a uctivě baví. Když někdo náhodou hlučně otevřel dveře, ulekaně

položila prstíček na pusu. Gauč v obývacím pokoji se v dětské fantazii o velikonocích proměnil v hrob - nedávno se dítě účastnilo pohřebního obřadu na hřbitově. Pracně snesla z okna všechny květináče a okrášlila jimi „hrob“ a všechno bez zábran zalévala kropáčkem. .

Každý sice zná dětskou fantazii, která podnožku promění v auto, kus dřeva v panenku, zná to z vlastních vzpomínek, z vlastního pozorování i z životopisů významných autorů. Bohužel se však vychovatelé mnohdy zapomenou zeptat, jaké to síly tu vlastně působí, jak by měli o tyto síly pečovat, jak se dál budou vyvíjet a měnit. Mnozí vychovatelé nerozpoznají vždycky původní pramen těchto tvůrčích sil, které se emancipují v průběhu svého vývoje od těla a mění se v představivost a dětskou fantazii. Ne všichni prohlédnou podivuhodnou souvislost těla a duše v bytí dítěte.

V *přírodě* nejsou děti jen na návštěvě nebo jako v divadle. Tolstoj, který si velmi dobře pamatoval na své rané dětství, vzpomíná jen na zážitky z dětského pokoje. Nevzpomíná na slunce, na zahradu a květiny, i když na venkově vyrůstal. „Až do pěti let jsem vlastně nepoznal přírodu. Vše, co mi utkvělo v paměti, byla má postýlka, můj pokoj. Až do té doby jsem nepoznal trávu, listí, ani obloha či slunce pro mne neexistovaly. Nevěřím tomu, že by mi nedali na hraní třeba kvítka či listy, že bych v té době nespatriil třeba trávu, že by mě nezastínili před sluncem, ale až do svého pátého či šestého roku nemám na přírodu žádnou vzpomínku. Člověk se musí opravdu z přírody vydělit, *já však jsem byl příroda sama.*“

Dítě nemá zájem o „krásné partie“. Stromy tu nejsou proto, aby byly obdivovány, ale aby se na ně vylezlo pěkně větev po větvi až na vrchol, kde se odvážný lezec může opřít o kmen, mírně se pohupovat a nořit do snění skoro nekonečného. Les

je k tomu, aby se v něm něco *dělalo*, třeba přitáhnout větve a zarazit do země, pokrýt střechu mechem a drny. V potu tváře jsme postavili mechovou chaloupku. I to nejdivočejší dítě se v ní rádo klidně posadí a zadumá v jejím chladivém stínu. Na podzim se srážejí ze stromů kaštiny, se kterými se nedá jen hrát nebo střílet z praku nebo je vyřezávat. Hladká a lesklá hnědá slupka, vlhák vlhkost jádra, když je nakousneme - ten prožitek vnímáme hned pomocí několika smyslů. Ale sami už jej ani nedokážeme vyslovit, stejně jako dítě, které si jej vůbec neuvědomuje, a vlastně ani nám se nechce tyto prožitky popisovat. Avšak vnímáme jemné a tlumené jakoby němé a lehké snění, které nám oživí nitro a postupně probudí blažené teplo sympatických pocitů nebo kousavý chlad antipatie. Vždy se dostaví jemný nebo prudký pocit, citlivé vnitřní chvění, které působí tvořivě na vědomí. Děti mají mocnou sílu spojovat své smyslové vnímání s těmi tvořivými silami, které vytvářejí tělo. Je proto v každém případě důležité, co dítě vnímá a co se děje v jeho okolí - duševní hnutí a volní impulsy dospělých nevyjímaje. Vše to bude vytvářet v budoucnosti jeho tělo, jeho zdraví či nemoci a bude v souvztažnosti s jeho tvůrčími silami.

Pocity dětí bývají snově tlumené, ale obsažné, asi tak, jako když dospělý v krásné krajině vypne myšlenky, silně prociťuje a oddá se modři oblohy, zeleni luk, cvrkotu cvrčků a slunečnímu teplu. Tu se mu zdá, že jeho bytost se stává součástí okolí, že jej modro obtékává a světlo zahaluje tak, že je přímo v nich a ne mimo ně. Člověk se osvěží a okřeje, protože poznal oživující síly přírody. Pro duši dítěte je právě toto typické. Co je pro dospělého výjimečný případ, to je pro dětskou duši přiměřený životní stav. Nestará se příliš o ostré obrysy stvořeného a tvořícího se, matně prožívá tvůrčí síly, které z nich teprve budou vycházet. Třešně jsou pro dítě kouzelná jednota červeného lesku, teplé hladkosti, vlhák sladkosti a plastické ob- losti - vše to a pak ještě cosi nevyslovitelného, tajemného, co plní srdce blažeností, jakési

tušení božské síly, které jí dává vyrůst z něžných bílých květů jara.

Protože děti takto vnímají, mohou si hrát skoro se vším, zvláště s tím, co jim poskytuje příroda. Písek, kamínky, semena, ovoce, listy, kůra, dřevo, mech, různé hlízy, ať je to cokoliv, vše k nim mluví bezprostředně a povzbuzuje dětskou fantazii. Tak se sjednocuje tvůrčí síla přírody se silami, které pracují na vývoji dítěte.

Hračka je buď dobrodinec, nebo zapřisáhlý nepřítel dětského vývoje tělesného i duševního. Jako přítel podporuje síly představivosti, pokud je jednoduchá, primitivní a nepřliš nákladná. Prostě když odpovídá schopnostem dítěte tvořit, přetvářet a nedokončené ve fantazii dotvářet a dává jim všechny tyto možnosti. Dítě musí mít možnost rozvíjet své od těla se emancipující obrazné síly fantazie; jinak se nakupí a vzdouvají, působí zpět do fyzického organismu, dítě obtěžují a trápí. Může se to projevit v nevychovanosti, špatné náladě, neduživosti. Především to však ohrožuje zdravé předpoklady budoucího vývoje. Rudolf Steiner se odvážil pojmenovat toto nakupení fantazijních sil v nitru dítěte „vnitřní výprask“, který bolí stejně jako vnější výprask a je vzhledem k budoucnosti ještě škodlivější. Potom uvádí příklad „dokonale krásné panenky“ s pravými vlasy, mrkacíma očima atd. K takové už žádná dětská fantazie nedokáže mnoho přidat. A přitom docela obyčejná panenka sešitá z hadříku s inkoustem naznačenýma očima, nosem a pusou může vyvolat nejrůznější city jenom proto, že na ní dětská fantazie může všechno dokreslit. Snad se vám to bude zdát jako kacířský názor. Ale každá kupka písku, každý kousek hlíny, z kterých klučina postaví domy, mosty, brány, věže, tunely - postaví a opět může zbořit - je tisíckrát lepší než mechanická stavebnice a její strnule přesné součástky, geometricky ohraničené. V jedné školce dělali kdy-

si pokus: dali dětem bedničku se stavebnici, další bedničku s modelovací hlinou a ovšem také kupku písku. A teď si s tím dělejte, co chcete... Děti nikdy nesáhly po stavebnici, hlína a písek jim poskytly více radostí. Ovšem že pak byly pořádně ušmudlané, skoro jako když malují vodovkami na velké archy papíru. Ale čistota zde není tak důležité hledisko jako péče o tvořivé síly. Děti by měly mít pro sebe koutek, zákoutí, kde by mohly ve starých šatech nebo zástěrách nerušeně malovat, modelovat, kutit a klepat a podle toho se také pořádně zamazat.

Hraní je pro vývoj dítěte tak důležité, že žádný vychovatel by neměl připustit, aby si některé dítě málo hrálo nebo nehrálo vůbec. Jsou děti, které si nechtějí nebo nemohou hrát *samy*. Jiné si zase hrají samy nebo s kamarády celé hodiny stejnou hru. Jiné zase vytáhnou všechny hračky, uložené ve skříni a celých dalších pět minut si hrají s něčím jiným. A jiné zase nad hračkami div neusnou, sedí zamyšleně pod stolem nebo pod gaučem, cucají si palec či cíp zástěrky, nebo hryžají pramének svých vlasů a úplně zapomínají na hraní.

Musíme jim pomoci, když chceme brát vážně Schillerův hlubokomyslný výrok, že jen hrající si člověk je celý člověk. Schiller sice nevztahoval svůj výrok na děti, ale chtěl jen charakterizovat svobodného tvůrčího člověka. Kdo jeho výrok správně pochopí, ví, že „neumět si pořádně hrát“ znamená totéž jako „neumět být pořádným člověkem“.

Kdo se stal opravdovým člověkem, ten se ani neodnaučil hraní. Dítě, které si neumí hrát, musíme s vnitřním nadšením ke hře podněcovat, sami si s ním musíme hrát tak dlouho, pokud si nezvykne hrát samo. Například malému sanguinikovi pomůžeme vydržet trochu déle u téže hry, když mu prostě nedovolíme, aby si začal hrát s něčím jiným. Musí déle vytrvat při *stejně* hře. Zdlouhavou hru malého flegmatika trochu zrychlíme a občas ho probudíme z jeho snění. Malého melan- cholika jemným způsobem odlákáme od jeho osamělé fantazijní hry a pomůžeme

mu, aby se připojil ke hře ostatních dětí. Pánovitého malého cholerika donutíme, aby se podřídil hře ostatních dětí. Ideálem ovšem zůstává, aby si dítě dokázalo *samo* hrát. Když se to ale nepodaří, neměli bychom je nechávat jeho osudu, ale spolu s ním se snažit o dosažení tohoto ideálu. Dnes nás často deprimuje pohled na tatínka, který si zaujatě a v sebezapomnění hraje třeba s vláčkem a k tomu přihlíží synáček sice snaživě, ale poněkud znuděně. Radost ze hry u dospělého by měla být *společná* s radostí dítěte.

Také ve *školce* by se měli snažit, aby si děti prostě „hrály“ a při tom mohly rozvíjet svou fantazii. Je to důležitější než jakékoli vyučování a intelektuální zaměstnání, tak jak se provádí v mnohých školkách. Je nutné hrát si, zabývat se uměleckou činností na úrovni dětí jako je malování, zpěv, modelování, tanec a hudba. Při tom ať děti napodobují ve hře dospělé a jejich práci. (Utírat prach, zametat, vytírat, šít a příst, spravovat, klepat kladivem atd.) Prostě napodobovat sedláky, živnostníky, ale vždy bez nátlaku a bez ekonomického účelu. (To jsou vhodná zaměstnání také pro školky. Právě v tomto předškolním věku by se měla pečlivě vyloučit každá neumělecká činnost, každé intelektuální a abstraktní zaměstnání, které nemá nic společného s každodenním životem. Týká se to různých vyučovacích pomůcek. Je opravdu lepší, když se dítě naučí rozepínat a zapínat knoflíky na vlastních kalhotkách a zástěrkách než na jakési učební pomůcce (jeden hadřík s knoflíky, druhý s dírkami - Montessori). To první je *čin*, který patří ke každodennímu životu, to druhé od života abstrahuje. A děti touží po životě.

Dospělí často žasnou nad čtyř až pětiletými dětmi, které umí číst, psát, počítat, mají tiché a společenské vystupování a vedou moudré řeči. Museli bychom mít možnost poznat *celý* život těchto dětí, které měly tu smůlu, že ve školce nebo u ro-

dičů „samy od sebe” získaly tyto znalosti „hrou”... Ani školka ani rodičovský dům většinou na tom nebývají tak nevinně. Proč ale dítěti škodí, když se před výměnou zubů učí, místo aby si hrálo? Neškodí takové učení, které je samo hrou a vychází třeba z napodobování činnosti starších sourozenců, a když se ta napodobivá hra hraje s velkou vážností, která je tak charakteristická pro dětské hraní.

Caroline

von

Heydebrand